

SECTION 1

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 378.015.31:316.42057,875

Загородня А. А.

д. п. н., професор,

головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ЗВО В УКРАЇНІ (1991–2004)

Національно-патріотичне виховання у ЗВО є важливим чинником формування національної ідентичності майбутніх учителів та їх громадянської свідомості, що, своєю чергою, впливає на якість патріотичного виховання наступних поколінь українців. У нашому випадку і виникає потреба у здійсненні практико-орієнтованого пошуку можливостей організації системи спеціальних заходів, спрямованих на формування корпоративної культури майбутніх спеціалістів.

Виховання молоді патріотизму надавали першочергового значення корифеї вітчизняної педагогіки: Г. Ващенко, О. Духнович, В. Огієнко, С. Русова, Я. Ряппо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші. Проблему формування в молодого покоління національної самосвідомості розглядали в контексті загального процесу виховання молодого покоління українські дослідники: Т. Бондаренко, В. Борисов, О. Вишневський, Т. Гавлітіна, О. Коркишко, В. Кузь, Ю. Руденко, М. Сметанський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Стьопіна тощо. Також сучасні науковці: О. Вишневський, П. Кононенко, В. Кузь, Ю. Руденко, К. Чорна та інші значну увагу приділяють обґрунтуванню теоретико методичних засад патріотичного виховання молодого покоління. Крім того, формування і розвитку особистості, які лежать в основі патріотичного виховання, присвячені дослідження Л. Виготського,

І. Вільчинської, І. Гальчинського, Г. Костюка, О. Леонтєва, В. Панка та ін. Роботи, які стосуються психологічних аспектів етно-свідомості, належать такі праці: І. Бега, Й. Боришевського, П. Гнатенко, О. Киричука, В. Павленко, М. Пірен, С. Тагліна, О. Хрущ та інші. Напрямки національно-патріотичного виховання з полікультурним вихованням, формування етики міжетнічних відносин, обґрунтовували Н. Миропольська, Г. Назаренко, О. Сухомлинська та інші.

Період з 1991 по 2004 роки українське суспільство переживало складні трансформаційні процеси, що зумовили необхідність переосмислення цілей та засобів виховання молоді, зокрема в системі вищої освіти. Саме в цей час національно-патріотичне виховання у закладах вищої освіти (ЗВО) набуває нового значення - як ключовий інструмент формування громадянської зрілості майбутніх учителів. Національно-патріотичне виховання у період формування української державності набуло особливої актуальності. Виникла потреба у формуванні нової системи виховання, яка б ґрунтувалася на національних традиціях, культурі, мові та історичній спадщині українського народу. У радянські часи патріотичне виховання носило характер ідеологічного впливу, спрямованого на формування “радянської людини”, отже, зусилля були спрямовані на деполітизацію та українізацію освітнього простору. Саме тому, з 1991 року, після проголошення незалежності, перед системою вищої освіти України постало завдання не лише підготовки висококваліфікованих спеціалістів, але й виховання свідомих громадян, патріотів своєї держави. Це особливо важливо у контексті підготовки майбутніх педагогів, оскільки саме вчителі формують громадянську позицію наступних поколінь. Тому на особливу увагу заслуговує процес національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів – вчителів, які у подальшому здійснюють значний вплив на формування ціннісних орієнтацій молодших поколінь. Їхня громадянська позиція, національна ідентичність і патріотизм формуються не лише через навчальний процес, але й через організацію виховної роботи у ЗВО.

Розмаїття підходів до патріотичного виховання, що існувало у різних ЗВО України протягом 1991–2004 років, свідчить про пошук оптимальної моделі національного виховання в умовах трансформації суспільства. У цей час відбулися докорінні зміни в освітній політиці, концептуальних засадах виховання, нормативно-правовому забезпеченні та методології формування громадянина-патріота. У даному контексті необхідно зазначити, що історичні передумови формування національно-патріотичного виховання після здобуття незалежності України мали визначальне значення.

Після 1991 року, із проголошенням незалежності України, виникла потреба у формуванні нової системи виховання, яка б ґрунтувалася на національних традиціях, культурі, мові та історичній спадщині українського народу [1, с. 7]. У радянські часи патріотичне виховання носило характер ідеологічного впливу, спрямованого на формування “радянської людини”, отже, зусилля були спрямовані на деполітизацію та українізацію освітнього простору.

Указ Президента України від 15 вересня 1999 р. № 1072/99 “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян” став першим нормативним документом, що окреслив потребу в оновленні виховної роботи у ЗВО з урахуванням національно-патріотичного вектора [8, с. 1].

У досліджуваний нами період національно-патріотичне виховання в українських вищих навчальних закладах формувалося під впливом державних програм і концепцій, таких як:

- Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства (1999) .
- Розпорядження Президента України № 173/2001-рп “Про заходи щодо подальшого вдосконалення системи патріотичного виховання молоді” (2001).
- Концепція національно-патріотичного виховання молоді (2009) .

Ці документи визначали основні напрями, завдання та принципи патріотичного виховання, які впроваджувалися у навчальні програми ЗВО.

Хоча конкретні програми ЗВО за зазначений період не збереглися у відкритому доступі, деякі університети впроваджували патріотичне виховання через:

- Курси з історії України та української державності: наприклад, програма курсу “Історія української державності” для студентів юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2011).
- Організацію заходів та акцій: проведення тематичних вечорів, конкурсів, виставок, присвячених історії та культурі України.
- Співпрацю з громадськими організаціями: залучення студентів до участі в проектах, спрямованих на формування національної свідомості та патріотизму.

Таким чином, у період 1991–2004 років національно-патріотичне виховання в ЗВО України здійснювалося відповідно до державних програм і концепцій, які визначали основні напрями та завдання цього процесу. Хоча конкретні програми окремих університетів за цей період не збереглися у відкритому доступі, відомо, що патріотичне виховання впроваджувалося через навчальні курси, організацію заходів та співпрацю з громадськими організаціями. Цей підхід передбачав вивчення історії України, культури, традицій, народознавства як основи для формування патріотичної свідомості. Зокрема, широко запроваджувалося вивчення курсів “Історія України”, “Українознавство”, “Культурологія”, які інтегрували у собі національно-патріотичну тематику [2, с. 164].

Громадянсько-правовий підхід. Розгляд майбутнього вчителя як носія не лише національних, а й правових цінностей, зумовив запровадження дисциплін, спрямованих на виховання громадянина, що поважає Конституцію, права і свободи людини. Такий підхід активізував розробку програм з курсу “Громадянська освіта” [7, с. 2].

Попри зменшення ролі військової кафедри у 1990-х, окремі ЗВО запроваджували факультативи з військово-патріотичної тематики, проводили зустрічі з ветеранами, організовували участь студентів у патріотичних акціях, вшануванні пам'яті борців за незалежність [6, с. 4]. Після легалізації діяльності релігійних організацій відбувся поступовий діалог між світською та духовною освітою. У багатьох ЗВО вводились лекції про мораль, духовність, проводились зустрічі з представниками церков, формувалась ціннісна система студента як патріота і громадянина [3, с. 113-115].

Педагогічні ЗВО займали особливе місце у системі національно-патріотичного виховання, адже саме тут формувалися майбутні вчителі, яким належало транслявати ці цінності далі. Програми з педагогіки, психології виховання, методики викладання були доповнені модулями з національної ідеї, духовної культури, героїзму та історичної правди [5, с. 1]. Слід згадати позитивний досвід таких закладів, як НПУ імені М. П. Драгоманова, Уманський державний педагогічний університет, ЛНУ імені Івана Франка, де розроблялися авторські програми виховання, проводилися науково-практичні конференції з патріотичної тематики, формувалися традиції вшанування національних героїв. Зокрема, особливої уваги заслуговує досвід Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, де в 2000-х роках було впроваджено комплексну програму виховної роботи “Студент – Громадянин – Патріот”. Її зміст включав обов'язкове проходження курсу з історії українського визвольного руху, щорічне вшанування Героїв Крут, участь у волонтерських акціях, історико-культурних експедиціях.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини організовував фестивалі національних культур, тематичні вечори, конкурси з історичної пам'яті. Львівський національний університет імені Івана Франка проводив студентські наукові читання, присвячені проблемам української державності, виховання в дусі ідеалів Соборності. Успішною практикою виявилася традиція посвяти першокурсників у громадяни України з наголосом на цінностях Конституції, української

мови, державних символів. На нашу думку, найефективніше національно-патріотичне виховання реалізується тоді, коли воно не обмежується формальними заходами, а стає живим процесом – через приклад викладача, через атмосферу університету, через залучення молоді до справ, які мають суспільне значення. Майбутній учитель не просто засвоює знання про Україну - він має вчитися бути українцем.

Надзвичайно важливим є те, щоб патріотичне виховання не зводилося до урочистостей чи пам'ятних дат. Воно має ставати щоденною практикою: у поведінці, виборі джерел інформації, громадській активності, мові спілкування, цінностях. Вища освіта має формувати не лише фахівця, а й громадянина. Таким чином, у період 1991–2004 років в Україні було започатковано нову систему національно-патріотичного виховання у ЗВО, що базувалася на принципах культурної спадкоємності, громадянської відповідальності, духовної і моральної зрілості. Цей процес відбувався у складних умовах соціальних змін, недостатньої нормативної підтримки, проте дав змогу закласти основи для формування нової ідентичності громадянина України.

Отже, маємо зазначити, що більшість форм патріотичного виховання в зазначений період реалізовувались через освітні дисципліни та семінари, де формувалося базове уявлення про історію, мову, національні традиції для всіх обдарованих студентів та школярів України. Це засвідчують навчальні програми ЗВО, затверджені МОН, отже залишалось домінування навчальних форм. Патріотичні акції, волонтерство і студентські ініціативи мали велике значення, але не завжди підтримувались адміністративно або фінансово, що обмежувало їх регулярність. Також спостерігалась нерівномірність реалізації програм патріотичного виховання між ЗВО. Наприклад, у педагогічних університетах патріотичне виховання мало чітку структуру і пріоритет. Водночас у технічних ЗВО акцент був менш вираженим, переважно зводився до формальних заходів до державних свят. В цей же час зростає розуміння важливості самоврядування. Аналіз звітів про діяльність органів студентського самоврядування свідчить: ті заклади, де

молодь мала реальний вплив на життя університету, демонстрували більш сталі практики патріотичного самовиховання.

Особлива роль у цьому процесі належить педагогічним університетам, адже саме тут формується світогляд майбутнього вчителя - людини, яка надалі впливатиме на виховання молоді. Виховання патріотизму вчителя – це інвестиція у майбутнє держави, у її стабільність, безпеку та розвиток. А отже і патріотизм є одне з найбільш глибоких почуттів, що виражається у нормах поведінки, світосприйнятті, моральних цінностях та ідеалах і пов'язана з вихованням почуття обов'язку, відповідальності, толерантності, поваги до свого народу, історичної пам'яті, рідної мови, родини, національних звичаїв та традицій [4, с. 621]. Філософсько-освітня думка в Україні була, є й буде спрямована на утвердження національної мови, культури та загальнолюдських цінностей. Наші славні педагоги, науковці, письменники 100 літ тому докладали титанічних зусиль, щоб зберегти особливості соціальної та культурної сутності української нації, які вважали надзвичайно цінними, і які актуальні дотепер [9, с. 1263].

Розмаїття підходів до патріотичного виховання дозволило системі вищої освіти сформувати дієву платформу для плекання української ідентичності, що сьогодні є особливо актуально в умовах викликів, які стоять перед державою.

Перспективи подальших досліджень і наукових розвідок щодо актуальних проблем національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти ми вбачаємо у проектуванні моделі шляхів реалізації основних напрямів патріотичного виховання, розробці цілої системи заходів та проектів цієї проблеми.

Список літератури

1. Андрущенко В. П. Патріотизм як чинник національної єдності. *Вища освіта України*. 2006. № 3. С. 7–14.
2. Гончаренко С. Українська культура: навч. посібник. К.: Либідь, 2003. 320 с.

3. Журавський В. С. Патріотичне виховання студентської молоді у системі вищої освіти. К.: Знання України, 2007. 144 с.

4. Загородня А. Роль соціально-антропологічного чинника у процесі актуалізації питання національної самоідентифікації та самосвідомості народу в творчій спадщині мислителів української діаспори. *Наука і техніка сьогодні*. № 5(33). 2024. С. 621-630. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630) https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741293/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D1%96-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0-5_33_-621-630%20%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D1%97%20%D0%90.%D0%90..pdf

5. Методичні рекомендації щодо організації виховної роботи у вищих навчальних закладах України. К.: МОН України, 2007. 48 с.

6. Освіта для демократичного громадянства в Україні: посібник для вчителів. К.: Факт, 2005. 256 с.

7. Програма патріотичного виховання громадян України. К.: МОН, 2003.

8. Указ Президента України від 15.09.1999 р. № 1072/99 “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456/99#Text>
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF#Text>

9. Шевченко С. М.. Філософсько-освітні погляди діячів України (1917 р. – 1991 р.). *Вісник науки та освіти*. Вип.11(17). 2023. С. 1257-1265. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1257-1265](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1257-1265)